

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

В. Т. ТИМОЩУК (Хмельницький)

Спогади про Михайла Антоновича

Кажуть, що життя прожити — не поле перейти. Нині мені 73 роки, і я дедалі частіше згадую гіркі та мудрі слова Анрі Барбюса, повторені нашою художницею Оксаною Павленко: "Промовте — життя моє — і стримайте сльози". Моя молодість пройшла далеко від рідної Волині — переважно в страшних Норильських концтаборах суворого режиму. Туди я потрапив за участь під час війни в русі Опору на боці ОУН—УПА.

Безжалісними були не лише табірні порядки та умови утримання. Суворою була сама природа заполярного краю. Сніги випадали тут на початку вересня і лежали до середини травня. Стовпчик термометра під час довгої полярної ночі опускався до -50° . Сніговії іноді бушували такі, що за два метри не можна було нічого розгледіти. В таких кліматичних умовах політв'язням часто доводилося працювати по 10 годин просто неба за 400 г хліба та баланду. Якщо не виконував норму, позбавляли ста грамів хліба і другої страви — чорної вівсяної каші. Добре пам'ятаю, як після нашого етапу прибув 1948 року етап з Прибалтійських країн. Протягом неповних двох літ новоприбулі загинули, не витримавши важких умов існування.

В Норильських концтаборах, за моїми приблизними підрахунками, знаходилося близько 120 тисяч політв'язнів. Ця маса людей була кинута сюди для дармової праці. Водночас система реалізувала злочинні плани знищення мас як "ворогів народу". Нашими руками Москва побудувала велике місто Норильськ, шахти, заводи, величезні рудні кар'єри і Норильський комбінат кольорових металів. Важко навіть уявити, скільки молодого цвіту залишилося лежати у вічній мерзлоті під горою Шмітихою. Інакше, як геноцидом, це не назвеш.

Мені доводилося зустрічатися в таборах з патріотами багатьох народів, але основна маса була з України, особливо з П західного регіону. Коли прийшло "хрущовське потепління", то всіх, крім українців, латишів, литовців та естонців, відпустили на волю. Навіть німецьких фашистів віддали Німеччині, але нас, українців, тримали до кінця.

27 серпня 1952 року мене відправили з четвертого спецтабору в інший — "Каеркан", того самого управління. "Каеркан" перекладається з ненецької як "долина смерті". Ця назва відповідала призначенню табору. В ньому утримувалося близько 2500 політв'язнів. Було 15 житлових бараків, в кожному — дві секції, в секціях — по дві бригади, в яких налічувалося по 15 в'язнів. Після 21-ої години бараки знадвору зачинялися. Спали на двоповерхових нарах. Світло горіло цілу ніч. Стояв страшенний сморід від "параш", що розміщувалися прямо в бараці. Табір був оточений високою огорожею з колючого дроту. Через 50 метрів — сторожові вишки з озброєними охоронцями. Існувала "мертва зона", яка прострілювалася без попередження. "Каеркан" розташовувався поряд із залізницею, що з'єднувала Норильськ з портом Дудинкою, куди вивозили вироблену за зиму продукцію. Частина політв'язнів працювала у вже загазованій шахті №6, інша — на будівництві нової шахти №8. На цьому робочому майданчику побудували невеликий бетонний завод, де я працював у конторі будівельним лаборантом: робив проби щебеню, піску, гравію, що надходили на завод, а також виготовленого там бетону.

В технічному відділі нормувальником працював житомирський Михайло Пилипчук, котрий мав вищу освіту і був свідомим українцем. Ми з ним жили в одному бараці. Через вільнонайманих робітників, які працювали на будові, він, наражаючись на небезпеку, діставав книги, які частенько давав і мені. Одного разу, зайшовши до моєї лабораторії, він повідомив, що поміж новоприбулих є визначна для України особа — історик Михайло Дмитрович Антонович. Сказав, що професора направили до штрафної бригади №3. При цьому у формулярі Антоновича була особлива відмітка: "использовать только на тяжелых физических работах". Всі розуміли, що ця вказівка покладе вченого в домовину. Проте знайшлися люди, які йому допомогли. У своїх спогадах Микола Барбон (деякий час він працював моїм помічником у лабораторії), вже розповів, що це було зроблено через бригадира на грохотах (стрічка для сортування вугілля) шахти №8 Михайла Войченка. Як художник-аматор Войченко вряди-годи щось малював для адміністрації, і тому деякі його прохання виконувалися. Саме він добився переведення Михайла Антоновича з штрафної бригади у свою, де щедро ділився з ним останнім шматком хліба.

Одного разу Пилипчук привів Михайла Антоновича і до мене. Познайомив нас. На вигляд це була людина трохи вища середнього зросту та міцної будови. Привертали увагу велика голова з глибокими залисинами, розумні сірі очі. Мав русяве волосся із сивиною та короткі вуса. Коли Антонович назвався і стиснув мою руку, в мене промайнула думка, що це видатна людина. Голос його лунав виразно і рівномірно.

Після роботи ми інколи конспіративно заходили до того бараку, де жив учений. Запам'яталися його розповіді-бесіди про київських князів та культурний вплив України на Московську державу. Він багато розмірковував над тодішнім становищем України, її політичними перспективами. Я помітив, що Антонович володів методом швидкісного читання: книгу в 500—600 сторінок міг прочитати за один вечір і докладно розповісти її зміст. Був обдарований унікальною пам'яттю. Це була ходяча енциклопедія! Не було запитань, на які б він не знаходив відповіді. Одного разу в'язні склали радіоприймач і під час роботи слухали радіостанції "Голос Америки" і "Бі-бі-сі", оскільки передачі російською та українською мовами глушилися. Антонович вільно перекладав їх зміст.

Одного дня Пилипчук і Барбон сказали мені, що Михайло Антонович пише українську історію, і запропонували ховати рукописи в моїй лабораторії. Я дав згоду. Підготував схованку під підлогою. Через Пилипчука передавали написане: приблизно по 5—6 аркушів через 3—4 дні протягом шести місяців. Писав Антонович, звичайно, не в зоні і не на своїй основній роботі, а в теплушці, куди іноді потрапляв днювальним завдяки допомозі друзів. Папір і чорнило йому, очевидно, діставав через вільно-найманих Пилипчук. Аркуші були списані з обох боків дрібним, але розбірливим почерком, їх я складав у теку з чорною твердою обкладинкою, що не боялася вологи. Згодом їх вже стало дві, а в них — не менше 300 аркушів звичайного формату.

Через "стукачів", які були в кожній бригаді, чекісти дізналися, що в групі українців зберігається якийсь рукопис. Але і ми не дримали. Коли оперативна група зі спеціальними собаками готувалася до великого "шмону" на нашому об'єкті, до мене забіг Пилипчук і попередив про це. Хлопці спалили рукописи, що були в них. Вмістом моєї схованки я розпорядився по-іншому. Дістав одну теку і пішов туди, де бригада мала заливати бетоном колони, що споруджувалися під грохоти шахти №8, і вкинув її в арматурну опалубку однієї з колон. Бригада бетонщиків незабаром залила її бетоном. Другу теку я заховав в іншому місці: під плитами на підлозі. Пізніше її знайшли робітники, і що з нею сталося, не знаю. Можливо, знищили. "Шмон" закінчився безрезультатно, але Антоновича від нас ізолювали: перевели до Норильська. Більше я з ним не зустрічався.

Таким чином, не лише наші кості, а й наша історія лягала в мури сталінських будов соціалізму. Наскільки це ненадійний фундамент, переконливо показав час. Можливо, що і забетоновані рукописи історика Михайла Антоновича колись повернуться до людей, в Україну. Вони знаходяться, якщо рахувати знизу в напрямку до бункера, в нижній частині другої або третьої правої колони, що підпирає вугільний нахил шахти №8 в Каеркані Норильського гірничозбагачувального комбінату, по стрічці якого і донині пливе вугілля.